

Gulyás László Szabolcs

Jobbágyi migráció és személynévadás a 16. század eleji Bács és Bodrog megyében*

1. A személynévek mint alapvetően társadalmi képződmények kitűnő forrásként szolgálnak a névadó közösség gazdasági-társadalmi viszonyainak és mentalitásának vizsgálatához. A társadalomtörténeti felhasználhatóság szempontjából a megkülönböztető névelemek megszilárdulása, majd öröklődő családnévvé válása egyfajta határvonalat jelent: ezután már csak jóval nagyobb hibalehetőséggel lehet a név viselőjére vonatkozó következtetéseket levonni belőlük.

A személynévek felhasználásának igen nagy hagyománya van a középkori társadalom és gazdaság kutatása terén is, mivel bizonyos kérdésekre vonatkozólag más jellegű forrásaink szinte egyáltalán nem állnak rendelkezésre e korszakból. Főként a helynévi és foglalkozásnévi eredetű, valamint a nemzetiségre utaló nevekből lehet fontos információkat leszűrni. A foglalkozásnévi eredetű személynéveket általában ipartörténeti vizsgálatokra, a nemzetiségre utaló neveket pedig a társadalom etnikai viszonyaira vonatkozó forrásként lehet hasznosítani. A helynévi eredetű személynévekből ugyanakkor a települések vonzáskörzetének nagyságára és a paraszti migrációra nyerhetünk adatokat.

Természetesen a személynévek forrásként történő felhasználásánál mindig nagyon óvatosan és körültekintően kell eljárni, hiszen számos módszertani buktató leselkedik az óvatlan kutatóra. A legnagyobb probléma az, hogy nem minden esetben lehet biztosan tudni, hogy a felhasználni kívánt személynév valóban utal-e az azt viselő személy egyéni jellegzetességeire, vagy már öröklődő, s ilyen információt általában nem hordozó családnévvvel állunk-e szemben. A helynevekből képzett személynévanyag jól átgondolt elemzése azonban e veszélyek ellenére is komoly eredményekkel járhat: felhasználható a középkori városi és mezővárosi fejlődés egyik legalapvetőbb problematikájának, a betelepülés kérdésének vizsgálatához, a települések vonzáskörzetének megállapításához, s alapvetően a paraszti migráció, az egyes országrészek és megyék közötti népességmozgás megismeréséhez.

A migrációtörténet szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bír a középkor végi Magyarország egyik legnagyobb mennyiségű publikált személynévanyaga,

* A tanulmány létrejöttét az OTKA PD 78132 számú pályázata támogatta. Köszönöm Slíz Marianak a cikk elkészítéséhez nyújtott hasznos tanácsait és segítségét.

a SZABÓ ISTVÁN által közzétett 1522. évi Bács, Bodrog és Csanád megyei tizedjegyzékek (1954). Köszönhető ez többek között annak, hogy e forrás több ezer nyi nevet tartalmaz, azaz megfelelő alapot szolgáltat ilyen jellegű vizsgálatokhoz; továbbá annak, hogy a forrás éppen azon országrész névanyagát foglalja magában, amely a népességmozgás szempontjából az egyik legaktívabbnak számít a kor Magyarországot tekintve. A szomszédos határ menti területekről ugyanis a török támadások következményeként tömegesen települt fel a lakosság az északabbi megyékbe (a déli megyék népességének pusztulására lásd ENGEL 2000).

E személynévanyag azonban nem csupán közvetlen, azaz a népesség mobilitására vonatkozó adatokat hordoz, hanem alapvető módszertani kérdésekre is segíthet választ adni. Ilyen kérdés például az, hogy milyen különbség mutatható ki a falvak és mezővárosok vonzáskörzetének nagysága szempontjából, illetve megoldást nyújthat arra a problémára is, hogy vajon van-e valami összefüggés a származási hely távolsága és a személynévadás módja között, vagyis igaz-e az a nyelvészek körében széles körben elfogadott — és logikusnak is látszó — vélemény, hogy távolabbi és ezért a letelepedés helyén pontosan nem ismert származási hely esetén az illetőt a tájegység vagy megye nevéből képzett névvel nevezik meg, közelebbi származási hely esetén pedig konkrétan a település nevéből képezték a megkülönböztető nevet?

Számos tanulsággal jár, ha összefoglaljuk, hogy a szakirodalom hogyan is vélekedett a helynévből képzett személynevek forrásként való felhasználásával kapcsolatosan. Kiindulásként elsősorban BÁRCZI GÉZA nevét érdemes megemlítenünk, aki 1956-ban megjelent tanulmányában egyrészt elfogadta egy szegedi, de a *Soproni* megkülönböztető névelemet viselő személlyel kapcsolatosan, hogy az nemrégiben költözött be a városba, másrészt pedig kifejtette, hogy az *-i* képzős személynevekben „általában nem nagyobb távolságban lévő helyekről van szó, de ilyen is előfordul, főleg nagyobb területek nevéből képzett vezetéknevek esetében” (BÁRCZI 1956: 147). Az tehát, hogy távolabb fekvő területekről bevándorlók névadása során a legtöbb esetben nem településnévből, hanem a terület nevéből képződik a személynév, egyáltalán nem tekinthető új keletű elgondolásnak (i. m. 154).

KÁLMÁN BÉLA éppen dézsmajegyzékünkkel kapcsolatosan jutott hasonló eredményre. Az *-i*, *-y*, *-j*, *-e*, *-ee* végződésű, helynévből létrehozott megkülönböztető névelemek szerinte már a beköltözőnek az új lakóhelyén született gyermekeit is automatikusan megillették, tehát családnévvé váltak. Úgy véli, hogy a távolabbról beköltözők neveit az országrész vagy megye nevéből képezték (1961: 35–6). A helynévi eredetű személynevek mellett szerinte a népnévből képezték is a parasztság népmozgalmaira utalnak.

Cikkek sorozatában fejtette ki véleményét a témával kapcsolatosan FEHÉRTÓI KATALIN. Az ilyen személynevek származási helyre vonatkozó forrásértékét egyértelműen elfogadhatónak tartotta: „a névadó közösség általában az idegen-

ből áttelepültet különbözteti meg a közösségen belül annak a helynek a nevével, ahonnan átköltözött” (1968: 330). A 14. századi földrajzi eredetű neveket *puszta helynévi* eredetű, *dictus + de + helynév*, illetve *de + helynév* típusú névszerkezetekre osztva kategorizálta kiemelve, hogy az *-i* képzős helynévi eredetű szerkezetek elterjedése a jobbágyság körében azért volt szükségszerű, mert meg kellett őket különböztetni a *de + helynév* formát mutató nemesi névadás metódusától, azaz jelezni kellett már a névszerkezetben is az alacsonyabb néposztályhoz tartozást (FEHÉRTÓI 1969: 11–3, 1976: 475). Álláspontja szerint a másik ilyen, társadalmi státuszra utaló névtípus az *-i* képző nélküli, *puszta helynév* eredetű családnév volt (1973, 1975). A *puszta helynevekkel* kapcsolatos nézete a nyelvészek körében nagy érdeklődést váltott ki (lásd például LÉVAI 1976, ÖRDÖG 1982, SZABÓ L. 1993: 286–7). KÁLMÁN BÉLA szerint ez a személynévtípus úgy jött létre, hogy az írnok az egyszerűség kedvéért a tollában hagyta az *-i* képzőt. Összességében azonban úgy véli, hogy FEHÉRTÓI túl nagy szerepet tulajdonít a *puszta helynévi személynéveknek* a más típusú helynévi eredetű vezetéknevekkel szemben (KÁLMÁN 1975: 454–6).

A helynévi eredetű személynévadással kapcsolatosan az elmúlt néhány évtizedben több nyelvészünk is állást foglalt, általában úgy, hogy ezek a személynévek egyértelműen elfogadhatóak migrációtörténeti vizsgálatok forrásaiként. OROSZ BÉLA például Nyíregyháza 18. századbeli betelepítésével kapcsolatosan használta fel ezt a módszert az új lakosok származási helyének megállapítására (1973). B. GERGELY PIROSKA véleménye szerint a helynévi eredetű családnévek a nemesi birtokjogot, jobbágyok esetében pedig a telek birtoklásának jogát voltak hivatva elsősorban biztosítani (1981), BARABÁS JENŐ pedig a belső népmozgások felméréséhez statisztikai jellegű vizsgálatok elvégzésével szintén alkalmasnak tartja ezeket a személynéveket. Arra is felhívta ugyanakkor a figyelmet, hogy számos olyan település létezett a középkori Magyarországon, mely mára eltűnt, de a nevét régi személynévekből még ki lehet mutatni (1981, 1993). A 16. századi földrajzi nevekre utaló vezetéknevek viselői vagy azok elődei ÁDÁM IMRE szerint is kapcsolatban állhattak még a névadó településsel. Az általa vizsgált, 1574. évi Szabolcs megyei gabonated-jegyzék névanyagának hozzávetőlegesen 15%-a tartozott e vezetéknevtípushoz. Ezen belül pedig több mint 80%-os részesedéssel az *-i* képzős forma volt a leggyakoribb, míg a maradékot főként a *puszta helynevek* képezték (1989). FENYVESI LÁSZLÓ a 16. század közepi kecskeméti adóköteles polgárok neveit elemezvén arra a következtetésre jutott, hogy a teljes névállománynak csaknem a negyedét, de gyakran a harmadát az ilyen típusú nevek alkothatták (1989). Az Őrségből származó földrajzi eredetű személynéveket vizsgálja tanulmányában SZABÓ LÁSZLÓ, aki anyagának tipologizálását is megkísérelte, azaz megkülönböztetett helynévi, illetve megye- és tájegységnevi eredetű, *-i* képzővel létrehozott vezetékneveket, valamint egyéb földrajzi névi (például folyónévi) és földrajzi köznévi eredetű személynév-

alakokat. Anyagában a puszta helynévi eredetű személynévek a teljes mennyiségnek nagyjából bő tizedét tették ki (1993–94). JUHÁSZ DEZSŐ egy tanulmányában a származási helyre utaló családnevek között a tájnévi eredetű családnevek által játszott szerepet tárgyalta (1997). BURA LÁSZLÓ az 1616 és 1852 közötti Szatmárnémetiben tanuló diákság névanyagát elemezve jutott arra a következtetésre, hogy még ekkor is lehetett kapcsolat a név és a származási hely között (1997). A nagy 18. századi népességmozgásoknak volt köszönhető, hogy ebben a korszakban jelentősen megugorhatott a helynévből képzett vezetéknevet viselők számaránya. ÖRDÖG FERENC vizsgálatai alapján például egy Zala megyei összeírás magyar személynéveinek nem kevesebb, mint 60%-a ebbe a kategóriába tartozott (1997). A helynévi eredetű személynéveket használta fel továbbá a származási hely megállapítására VIRÁG GÁBOR is két bácskai falu betelepülőknek neveit és a betelepülők származását kutatva (1997). VARGA JÓZSEFNÉ a 18. századi Rábaköz családnevei alapján vont le déli irányból lejátszódó betelepülésre vonatkozó következtetéseket (2003). GYIVICSÁN ANNA hasonló vizsgálata alapján pedig a 17–18. század fordulójának kiskőrösi szlovák etnikumú lakossága egyértelműen a mai közép-szlovák területekről érkezhetett a településre (2008). A fenti kutatók mellett újabban VÖRÖS FERENC foglalkozott olyan, helynévi motivációjú személynévekkel (*Kajáti, Szalai, Szatmári*), amelyek kialakulása szintén a migrációval lehet kapcsolatban (2010: 83–5, 189–96).

A téma társadalomtörténeti jelentősége azt eredményezte, hogy történészeink közül többen is foglalkoztak a helynévi eredetű személynévadás kérdésével és annak történettudományi hasznosításával. SZABÓ ISTVÁN a tizedjegyzék közzétételkor megjegyezte, hogy a helységnevekből formálódott személynévek „bizonyos mértékben kifejezik a jobbágyság vándorló mozgalmát” (1954: 13–4). Megfigyelése szerint az ilyen helységnevek általában a térségre vonatkoznak, azaz a jobbágyköltözés alapvetően szűk földrajzi térben játszódott le. SZABÓ ISTVÁN a később „puszta helynévi” eredetű személynéveknek nevezett vezetékneveket is megemlíti, létüket ő is az írrok egyszerűsítésének (azaz az *-i* képző elhagyásának), esetleg annak tulajdonítja, hogy a szó a mindennapi használatban egyszerűsödött, és így elvesztette a képzőjét (1954: 13–4). Már most előrebocsátjuk, hogy nem tudunk teljes mértékben azonosulni SZABÓ azon nézetével, hogy szinte minden olyan esetben, amikor hasonló nevű falvat talál a környéken, az ilyen személynéveket minden esetben a hasonló településnévből származtatja, miközben a névalaknak annál sokkal egyértelműbb elsődleges jelentése is lehet.

MAKSAY FERENC hívta fel a figyelmet arra, hogy a helynévi eredettel bíró személynévek főként az ország nyugati vidékeiről terjedtek el, a keleti országrészben megjelenésük gyakran csak a 14. századra tehető, és alapvetően a feudális jogokat biztosító névtípusnak tekinthetők (1960). KUBINYI ANDRÁS az ilyen névalakokat Buda és Pest középkori történetével foglalkozó munkáiban következetesen a polgárság származási helyeire vonatkozó forrásként értékelte (1972,

1973). Álláspontjával megegyező véleményen volt SZÉKELY GYÖRGY a személynévek és a történettudomány kapcsolatáról írt módszertani jellegű tanulmányában (1970). BENDA KÁLMÁN a 18. század eleji hajdúk származási helyeit próbálta ugyanígy, azaz a nevük alapján meghatározni (1970). A 16. századi Győr történelmét vizsgáló GECSÉNYI LAJOS a fentiekhez hasonló módon használta fel a személynéveket, illetve a gyakran kételemű név mellett álló, előző lakhelyre utaló helyneveket a beköltözők származási helyeinek vizsgálatához (1976: 214–5).

Anélkül, hogy további példákat sorolnánk fel, megállapítható, hogy a történészek előszeretettel használják fel helynévi eredetű családneveinket a népmozgások folyamatának és a települések vonzáskörzeteinek vizsgálatára, s ez hatványozottan igaz a Magyar Királyság középkori történetére (lásd erre például GYÖRFFY 1970).

2. A helynévi eredetű vezetéknévek népességmozgásra vonatkozó forrásértékét elfogadva lássuk tehát, hogy milyen tapasztalatokat tudunk leszűrni az 1522. évi tizedjegyzék Bács és Bodrog megyei neveiből! Első lépésként GYÖRFFY GYÖRGY és CSÁNKI DEZSŐ történeti földrajzi munkái alapján megpróbáljuk azonosítani a településeken személynévekben előforduló helyneveket (Gy., Cs.). Arra is törekszünk emellett, hogy ENGEL PÁL középkori birtoktérképe alapján a származási- és a lakóhely közötti, légvonalban, kilométerben mért távolságot is megállapítsuk, s ezzel adatokat nyerjünk arra vonatkozólag, hogy az egyes településekre beköltöző jobbágyság milyen messziről is érkezett új lakóhelyére (ENGEL 2001).

Az elemzés során a legnagyobb nehézséget egyértelműen a helynevek azonosítása okozza. Kérdéses például a „puszta helynévként” aposztrofálható családnevek mindegyikének a migrációtörténeti vizsgálatba való bevonása. Véleményünk szerint SZABÓ ISTVÁN tévúton járt, amikor minden olyan nevet ebbe a kategóriába vehetőnek gondolt, amely csak egy kicsit is kapcsolatba hozható valamely környékbeli településsel. Amellett, hogy az egyértelműen helynévi eredetű, *-i* képző nélküli vezetéknévek származási helyre utalását mi is tényként fogadjuk el (ilyenek például a *Buda*, *Valkó* és az ehhez hasonló, ismert településekre és tájegységekre vonatkozó vezetéknévek), nem tudunk teljesen egyetérteni SZABÓ okfejtésével. Ha csak az általa a forrásközlés bevezetőjében említett példákat nézzük, a *Sopron* és (fenntartásokkal bár) talán a *Tornyos* név is helynévi eredetűnek vehető. A *Józan* és a *Jobbágy* nevek azonban már jóval inkább tűnnek egyszerű tulajdonságnévnek, mint a helynévi eredetű személynévadás megtestesüléseinek. SZABÓ téves álláspontját jól illusztrálja egyébként az is, ahogyan a *Répásszentkirály* helynevet a *Répás* és a *Király* vezetéknévekben, mint véleménye szerint puszta helynévi nevekben próbálja meg kimutatni. A kettő közül a *Király* lehet ugyan helynévi eredetű is, de emellett jó esély van ar-

ra, hogy egyszerű, társadalmi státuszra vagy vagyoni helyzetre vonatkozó névről van csupán szó, mint például a *Császár*, *Nemes*, *Szabad* vagy a már említett *Jobbágy* nevek esetében is. A szentek nevéből képzett településnevekkel kapcsolatosan amúgy is az az ember benyomása, hogy a szónak a *Szent*- előtagtól elszakadó második fele szokott helynévre utaló jobbágyi vezetéknevvé válni. Így például a *Szentmihály* helynévből könnyen létrejöhet a *Mihályi* név, de a *Szent* vezetéknevű aligha, illetve ha ilyet találunk, akkor mindenféleképpen tulajdonságnévként kell azt értékelnünk. Hogy *Szent* személynevek valóban léteztek a középkorban, arra elég csak a királyi emberként 1468-ban szereplő *Blasius Zenth* nevét megemlítenünk példaként (DL 16671). A fentieknek megfelelően tehát elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a *Répásszentkirály* falunévből a *Répás* személynévvé válhasson. Így ebben az esetben is egyszerű tulajdonságnévről van szó.

Szintén kérdéses, hogy elfogadható-e puszta helynévként a *Szántó*, *Kovács* és más, ehhez hasonló típusú vezetéknevek csoportja. Ugyan foglalkozásnévből képzett helynevek nagy számban fordulnak elő a középkori Magyarországon, egyáltalán nem lehet igazolni, hogy a hasonló vezetéknevek valóban helynévi eredetűek lennének. Ennél sokkal indokoltabbnak tűnik, hogy e nevek esetében azok elsődleges, azaz foglalkozásnévi jelentését vegyük figyelembe még akkor is, ha a közelben ugyanilyen helynevet találunk.

Alapvetően könnyű belátni, hogy ha az ember kifejezetten puszta helynévi személyneveket szeretne névanyagában kimutatni, akkor egy történeti földrajzi munkát kézbe véve számos névnek megtalálhatja a környékbeli, helynévben szereplő változatát is attól függetlenül, hogy a személynév valóban kapcsolatban állt-e a településsel, avagy sem. A mi célunk azonban nem az, hogy helynévi eredetű személyneveink számát ilyen bizonytalan módon növeljük, hanem az, hogy anyagunkból kritikusan, a lehető legkisebb hibalehetőséggel kiválogassuk a migrációtörténeti vizsgálat számára felhasználható személyneveket. Éppen ezért az esetleges puszta helynévi személynevek fent említett típusait nem tartjuk helynévi eredetűnek és elemzésünkben is kizárjuk őket.

Az *-i* képzővel álló és ezért első látásra egyszerű esetnek tűnő helyneveink is vetnek fel azonban különféle kérdéseket. Vannak ugyanis közöttük olyanok, amelyeket egyáltalán nem egyszerű feladat azonosítani. A hosszas keresés ellenére sem sikerült például lokalizálnunk *Fwthamoth*, *Hawach* vagy *Yoffeld* falvak (?) pontos elhelyezkedését, és persze még jó néhány példát sorolhatnánk fel ezeken kívül is. Az ilyen adatokat tehát kénytelenek vagyunk szintén kivenni a vizsgálatból.

Gyanús az is, ha túl messze van az a település, amelyet a személynévből sikerült kinyernünk. A falkomári (Bács vm.) lakos *Matheus Zecheni* esete nagyon jól példázza ezt a problémát. Tudomásunk szerint ugyanis Szécsény település több megyében is volt, így Nógrád, Sopron, Vas és Arad megyékben is, de ezek

sajnos, túl távol esnek ahhoz, hogy a nevezett jobbágyot egyértelműen onnan származtathassuk. Így jobb híján végül is a Somogy megyei és relatíve jóval közelebbi lévő (165 km) Szöcsény településsel tudjuk csak kapcsolatba hozni a nevet.

Hasonló nehézséget jelent az, ha a közelben több, a személynévben szereplő névalakhoz hasonló nevű település fekszik, így ugyanis szinte lehetetlenné válik a tényleges származási hely kiválasztása. A Bács megyében, Szondtól nyugatra található Széplakon a személynévben szereplő *Szentkirály* faluból például a közelebbi és távolabbi környéken több is található. *Répás*-, illetve *Kisszentkirály* Széplaktól egyaránt nagyjából 8 kilométerre helyezkedik el, míg egy másik, a Csikától északkeletre fekvő Szentkirály falu mintegy 35 kilométer távolságra van. Találunk azonban hasonló nevet viselő települést Torontál (77 km), Szerém (95 km) és Solt megyékben is (120 km). Ugyanilyen a Derzsfalván felbukkanó *Gary* vezetéknev is. A szomszédban, mindössze 12 kilométerre fekvő *Garé* településről való elszármazás mint a személynévképzés lehetséges motivációja teljesen egyértelműnek tűnik, de csak addig, míg nem szembesülünk azzal a ténnyel, hogy mind Bodroiban, mind pedig Valkóban volt egy-egy *Gara* településnév (48 és 68 km távolságra). Szintén ugyanez a helyzet Földvár faluban, ahol a *Dobray* családnév állhat több településsel is kapcsolatban. Ha csupán annyit jegyzünk meg, hogy egyedül Bács megyében négy lehetséges névadó települést ismerünk (*Golodobra*, *Gajdobra*, *Kisdobra* és *Bándobra*), akkor nyilvánvalóvá válik, hogy milyen nehéz feladat vár arra, aki kísérletet tesz a helynévi kapcsolat azonosítására.

Figyelembe véve azonban azt az alapelvet, hogy a jobbágyi népességmozgás a legtöbb esetben mégis aránylag kis távolságon belül játszódik le, azt a megoldást látjuk a leginkább kielégítőnek, ha ilyenkor mindig a legközelebb fekvő lehetséges származási hellyel azonosítjuk a név viselőjét kibocsátó települést.

A következőkben tehát az lesz a célunk, hogy megállapítsuk, hogy az egyes falvakban és mezővárosokban az összes személynéven belül milyen arányt töltenek be a helynévi eredetű nevek, és hogy a helynevek viselőinek körében mekkora szerepet játszanak a valkói, szerémi, pozsegi és temesi területekről érkező betelepülők. Felhasználhatónak tartjuk a migráció vizsgálatához ezen felül a népnévből képzett személynéveket is. Úgy véljük ugyanis, hogy ezek közül egyesek szintén utalhatnak délvidéki származásra. Elsősorban a *Rác* és *Horvát* vezetékneveket lehet ebbe a csoportba venni, és némi fenntartással ugyanide sorolandók a *Tóth* és a szintén valamilyen lehetséges délvidéki kötődést mutató *Török* nevek is. Az emellett a forrásunkban megjelenő többi hasonló nevet viszont (*Székely*, *Cseh*, *Oláh*, *Német*, *Cigány*, *Kun*, *Tatár* stb.) egyértelműen kizárjuk a további elemzésből.

Vizsgálatunkhoz ugyan nem használjuk fel, de mindenképpen meg szeretnénk említeni a vezetékneveknek azt a csoportját is, melyek alapján szintén fel-

tételezhető a név viselőjére vonatkozólag a délvidéki származás. Olyan szláv hangzású nevekről van szó, amelyek a magyarság körében általában nem voltak használatosak. Ilyen volt például a *Dimitra*, *Barich*, *Dwbitha*, *Berysnya* vagy esetleg a *Magda* vezetéknev, bár utóbbival kapcsolatosan felmerülhet a magyar női névi eredet is. Elég valószínűnek tűnik, hogy ezek mögött is a Délvidékről felköltöző szláv, főként szerb népességet kell keresnünk.

Meg kell jegyezni, hogy mind a Bács megyei, mind pedig a Bodrog megyei neveink száma eltér a KÁLMÁN BÉLA által összeszámlált nevek mennyiségétől (1961: 31). Ennek az az oka, hogy a jegyzékben kétszer szereplő személyneveket (így például a tizedszedés költségeinek feljegyzésével kapcsolatosan újra szereplő jobbágyokat) csak egyszer vettük figyelembe a számlálás során.

3. Az öt bácsi dézsmakerületben (alábbi táblázatainkban az egyszerűség kedvéért a tizedjegyzékben elfoglalt sorrendjük szerint számozzuk majd őket) összesen 2047 személy neve szerepel, melyből mintegy 312 általunk helynévi eredetüként értékelt vezetéknevet viselt. Mindezen túl 111 jobbágy rendelkezett déli származásra utaló népnévi eredetű vezetéknevvel. A kettő együtt az összírásban szereplő megyebeli jobbágyok bő 20%-át teszi ki. Számításunkat egyébként megerősíti az az 1525. évi adatokat tartalmazó forrásközlés, mely a megye néhány településének személynévanyagát tartalmazza. Az ENGEL PÁL által közölt személynevek típusainak arányai ugyanis a mi névanyagunkhoz nagyban hasonló képet mutatnak, így egyfajta kontrollként is elfogadhatóak (ENGEL 1995, ENGEL–FEHÉRTÓI 1996).

Bács megye	Összes név	Helynévből alakult	Délvidéki eredetű népnévből alakult	A kettő összesen	Más megyéből származók a helynévi nevek között	Délvidéki megyék a helynévi nevek között
Processus 1	316	41	10	51	10	1
%		12,97	3,16	16,13	24,39	2,43
Processus 2	492	65	23	88	26	10
%		13,21	4,67	17,88	40,00	15,38
Processus 3	421	93	27	120	8	2
%		22,09	6,41	28,50	8,60	2,15
Processus 4	282	39	17	56	13	8
%		13,82	6,02	19,85	33,33	20,51
Processus 5	536	74	34	108	26	7
%		13,80	6,34	20,14	35,13	9,45
Összesen	2047	312	111	423	83	28
%	100%	15,24	5,42	20,66	26,60	8,97

A Bodrog megyéhez tartozó két tizedkerület 1215 személyneve közül 149 minden bizonnyal helynévi eredetű lehetett, a népnévi motivációjú nevekkel együtt számuk 218-at, azaz nagyjából a nevek 18%-át adja. Egy lényeges infor-

mációt ebből máris leszűrhetünk: a népességmozgás szempontjából Bács megye Bodrognál valamennyivel aktívabb terület volt.

Bodrog megye	Összes név	Hely-névből alakult	Délvidéki eredetű népnévből alakult	A kettő összesen	Más megyéből származók a helynévi nevek között	Délvidéki megyék a helynévi nevek között
Processus 1	727	88	34	122	52	7
%		12,10	4,67	16,78	59,09	7,95
Processus 2	488	61	35	96	22	6
%		12,50	7,12	19,67	36,06	9,83
Összesen	1215	149	69	218	74	13
%		12,26	5,67	17,94	49,66	8,72

Fontos megemlíteni, hogy a vizsgált tizedkerületek között a bevándorlók százalékbeli aránya szempontjából jelentős különbségek vannak. A Bács megyei, sorrendben első tizedkerületben, amely Fonó mezőváros környékét jelenti, például mindössze 12,97%-os (népnevekkel együtt 16,13%-os) arányt ér el a származásra utaló vezetéknevek aránya, míg a harmadik, az imént említett Fonótól keletre fekvő processusban ez az arány a legmagasabb értéket mutató 22,09% (28,5%). Bács megye maradék három kerületében az ilyen személynévek nagyjából egyenletes arányt, azaz 13 és 14% (18–20%) közötti értéket mutatnak.

Bodrog megye két tizedkerületében a helynévi eredetű személynévek súlya a fentebb már említettek szerint valamivel alacsonyabb: 12,1%, valamint 12,5%. Az ezen a területen elhelyezkedő települések a bevándorlás szempontjából tehát kevésbé voltak népszerűek, mint a bácsiaiak. E relatív „népszerűtlenség” problémájára logikus megoldásként kínálkozik az a feltételezés, hogy Bács megye a szomszédos, török által pusztított Valkó és Szerém megyék elmenekülő népességét nagyobb számban fogadhatta be, mint a távolabb fekvő Bodrog megyei falvak. Ha azonban azt is megnézzük, hogy a vezetéknevek alapján az adott településre bevándorlók honnan is érkeztek új lakóhelyükre, akkor meglepő dolgot tapasztalunk: a Temes, Pozsega, Valkó és Szerém megyékből bevándorlók aránya a két megyében csaknem teljesen ugyanolyan, valamivel kevesebb, mint az összes beköltöző 9%-a. Sőt: Bodrog megye településeinek helynévi eredetű személynéveiben az idegen megyéből származók aránya kétszerese a bácsiai tizedkerületekben tapasztaltaknak.

Az a furcsa helyzet áll tehát elő, hogy Bodrog megye jobbágyi migrációja, amellet, hogy kisebb volumenű volt a Bács megyeinél, nem annyira belső vándorlást jelentett, hanem a terület más megyékből érkező jobbágyokat is aránylag nagy számban fogadott be. A déli, törökök által sújtott megyék (mint Temes, Valkó, Szerém, Pozsega, de a Drávántúli baranyai területek is) népessége ezek szerint nem csupán Bács megyét és annak is leginkább a déli részét részesítette előnyben új lakóhely keresésekor, hanem az északabbra fekvő bácsiai falvakat és

Bodrog bizonyos körzeteit is. Mint majd látni fogjuk, a török elől menekülő népesség befogadásában nagy szerepet játszik két fejlett és népes mezővárosunk, Szond és Bodrog, illetve azok közvetlen környéke is.

Különösen érdekes a már említett bácsi harmadik processus helyzete. A bevándorlásra utaló vezetéknevítípusok kiugróan nagy aránya (22,09%) ellenére ugyanis mind az idegen megyékből (8,6%), mind pedig a négy déli megyéből (2,15%) származó népességük messze a legalacsonyabb a vizsgált hét tizedkerületben. Vajon mi lehet az oka ennek a furcsa helyzetnek? Véleményünk szerint a jelenség jól mutatja a népességmozgás egyik fontos törvényszerűségét: a tizedkerület, amely egy jelentős területű megye belső körzete volt, nem állt szomszédságban egyetlen más megyével sem, ezért az erre a területre költöző népesség legnagyobb részt Bács határmenti részeiről vándorolt ide, azaz a kerületet érintő népességmozgás nagyrészt a megye határain belül zajlott. Ez az eset remek példa arra, hogy a parasztság — egyes speciális eseteket leszámítva — legtöbbször valóban csupán kisebb távolságon belül költözködött.

Ehhez a gondolatsorhoz illeszkedik a Bács megyei második tizedkerület esete is. A más megyékből származó bevándorlók aránya ugyanis a másik négy bácsi processushoz képest itt a legmagasabb: 40%. A dolognak két oka is lehet. Egyrészt a kerület természetes központja az egész megye egyik legjelentősebb mezővárosa, Szond volt (jelentőségére lásd C. TÓTH 2004), amely a tágabb környékbeli jobbágyságra is komoly szívóerőt gyakorolhatott.

Másrészt a processus Bács megye északnyugati részén, annak Duna melletti kiszögellésében feküdt, ott, ahol négy megye, azaz Bács, Bodrog, Baranya és Valkó területe is néhány 10 kilométeren belül elérhető volt. Ebből a szempontból pedig a Duna sem jelenthette a migráció lényeges akadályát. Bár egy hasonló méretű folyó jelentősen gátolhatta a közlekedést és ezzel a népességmozgást is, a közelben lévő valkói Hagymás mezőváros környékén volt egy fontos átkelőhely, melyről már az Árpád-korban is szó esett, akárcsak a Szond melletti *Töl-rév*-ről. Nyilván a két átkelőhely valójában egy volt, amelyet a Duna két oldalán máshogyan neveztek. E mellett elképzelhető, hogy Szond környékén néhány további rév is működött, hiszen szó esik még egy bizonyos *Pok-rév* és az *Úr-rév* létezéséről is a későbbi mezőváros mellett (WEISZ 2006: 122, 176, 428). Ettől egy kicsit délre ráadásul volt még egy rév a Dunán, mégpedig az, amelyet a valószínűleg a Vajszka melletti geréci átkelőhelyhez kapcsolható „görög rév”-ként említ Anonymus (WEISZ 2006: 375). Ez a Duna jobb parti, ugyanitt elhelyezkedő *Disznó-rév* helynevünkkel lehet talán kapcsolatban. Ugyanígy, Baranya irányában is megoldható volt a Dunán keresztül történő közlekedés, amit a Bodrog mezőváros közelében, a baranyai oldalon fennmaradt és a tizedkerületünkől nagyjából 20 kilométerre található *Ó-rév* helynév igazolhat. Valószínűleg ez az átkelőhely lehetett az, amely az Árpád-korban a „bodrogi rév” néven szerepelt több alkalommal is az oklevelekben (WEISZ 2006: 360).

Ezt a stabil kapcsolatot a Duna túlsó felén fekvő megyékkel az is jól mutatja, hogy a Szondon és környékén a személynevekben szereplő 26 azonosított, de idegen megyében fekvő helység közül nyolc Valkóban, négy Baranyában, kettő Somogyban, egy-egy pedig Tolnában és Zalában feküdt. Valószínűleg Szond mezőváros fejlettségének is köszönhető volt, hogy az első tizedkerület települései és azon belül is a Szondtól délre fekvő Fonó mezőváros annak ellenére sem tudott nagyobb jelentőségre szert tenni, hogy elhelyezkedés szempontjából nagyjából hasonló helyzetben volt, mint szomszédja. Ahogyan az egy híján ugyanannyi településből álló két tizedkerületben a tizedet fizető háztartások száma szempontjából is több mint másfélszeres volt a különbség Szond környéke javára, úgy a két processus központjának tekinthető Szond (illetve az annak részét képező, de a forrásunkban külön településként szereplő Kisszond) és Fonó között is jelentős, a dézsmalajstrom alapján legalább négyszeres lakosságszámbeli eltérés mutatható ki. Szond térsége összességében tehát a Bács megye nyugati felébe bevándorló jobbágyság szemében vonzóbb letelepedési célpont lehetett, mint a szomszédos Fonó és környéke.

A Bács megyében fekvő öt tizedkerület közül a déli megyékből betelepülők aránya egyébként a negyedik processusban volt a legmagasabb, nagyjából az összes beköltöző ötödét tette ki. Ez sem véletlen, hiszen a kerület a Duna Szerém megyével szemközti oldalán, pontosabban a Péterváraddal szemben fekvő Vásárosvárad tágabb környékén helyezkedett el. A kevés Szerém megyéből ismert bodrogi és bácsi adatunknak kereken fele, a nyolcból négy előzetes várakozásainknak megfelelően innen származik. Ugyanitt, azaz Péterváradnál egyébként már az Árpád-korban is ismert rév volt, amely jól mutatja a Duna két partja közötti biztos átjárás lehetőségét (WEISZ 2006: 334).

A Bodrog megyében fekvő két tizedkerület abból a szempontból különlegesnek tekinthető a bácsi kerületekhez képest, hogy míg a helynévi eredetű vezetéknevek aránya — s ebből következőleg a megyét érintő migráció intenzitása — kisebb az imént említettekénél, addig az idegen megyékből a területre költözők aránya átlagát tekintve kétszerese a Bácsban tapasztaltaknak. E többlet legjelentősebb részét pedig főként a bodrogi első processus, azaz Bodrog mezőváros és környéke adja, csaknem 60%-os értékkel. Úgy tűnik, hogy az idegen megyéből jövők nagy száma főként a Baranya megyéből bevándorlóknak köszönhető. Sokatmondó adat, hogy a kerületbe más megyéből érkezőknek csaknem fele, 52-ből 25 a közvetlenül a Duna túlsó oldalán fekvő, nem túl távoli baranyai részekről érkezett, amely során a Dunán történő átkeléshez a már említett és közelben fekvő Ó-rév környéki átkelőhelyet vehették igénybe. Tény, hogy Bodrog mezőváros Szondhoz hasonló jelentőségű és népességű hely volt, de semmiképpen ne menjünk el szó nélkül amellett sem, hogy a bevándorlók egy része nem egyszerűen a közelben fekvő baranyai falvakból, hanem jelentős és néha távolabb fekvő

vő mezővárosokból származott, mint például Kőszeg, Laskó vagy a Drávántúli, Valkó megyei Draszád oppidumok.

Az említett két mezővárosunk mellett számos olyan települést találunk még a két megyében, amely a bevándorlók körében igen népszerű volt, és így a helynévből képzett személynevet viselők lakosságon belüli aránya jócskán meghaladja az adott tizedkerületben máshol tapasztaltakat. A bácsi első processusban ilyen például Doroszló (28,57%) és Tarca (22,58%), a másodikban Keresztúr (35,29%), a harmadikban Kapucs (32%), a negyedikben Szajol (33,33%), Kisbács (28,57%) és Vásárosvárad (26,31%), az ötödikben pedig Szentlőrinc (27,27%) és Pécel (22,22%). Bodrogban többek között Nagyküllődöt (30,43%), Erdőalját (25%), illetve Apáti (35%) és Újfalu (20,83%) mezővárosokat érdemes megemlíteni, utóbbit már csak azért is, mert százalékos adatunk kivételesen stabil, 120 nevet jelentő forrásbázison alapul.

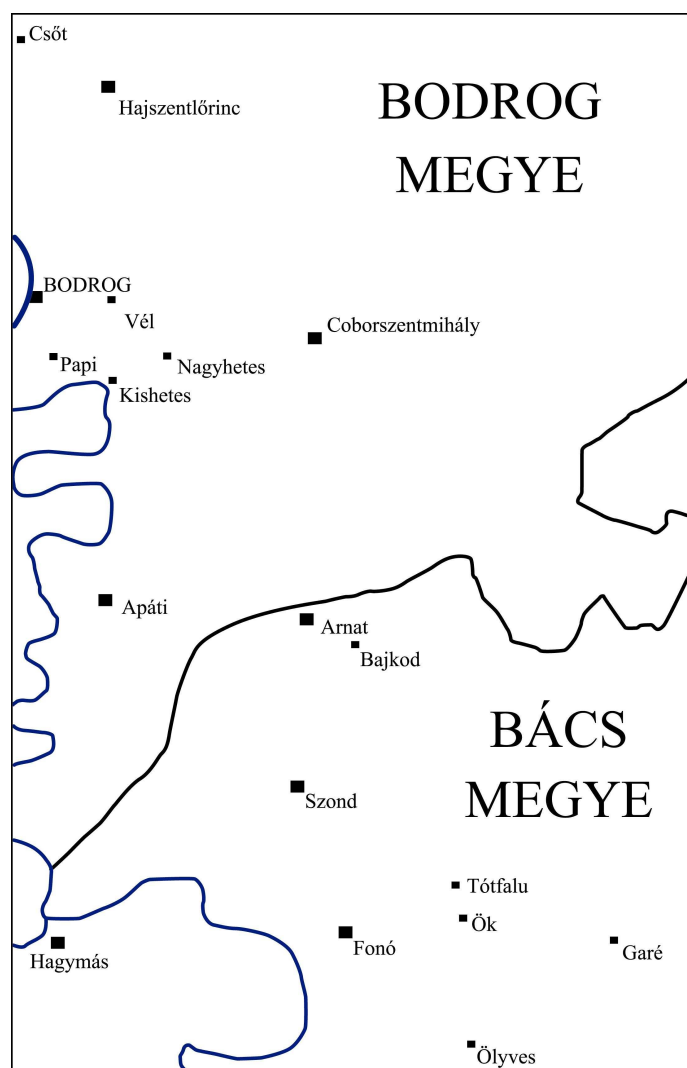
4. A két megyében fennmaradt névanyagban azonban néhány olyan nevet is lehet találni, melynek már maga a létezése is megkérdőjelezheti a helynévi eredetű személynévadás logikáját, és elbizonytalanítja a kutatót e nevek társadalomtörténeti felhasználhatóságát illetően. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy milyen megkülönböztető erővel rendelkezik az a személynév, amelyet nem az illető előző lakóhelyének nevéből, hanem az épp aktuális lakóhelyének nevéből képeztek? Azaz mennyire segít megkülönböztetni egy falu lakosát a falu nevéből képzett név, miközben az ebben kódolt, lakóhelyre vonatkozó információ gyakorlatilag a település teljes lakosságára igaz?

A kereken tucatnyi helyről fennmaradó, ebbe a típusba tartozó személynéveink a következők: a bácsi Ök faluban az *Ewky*, Bajkodban a *Baykody*, Báncsán a *Banchy*, Ölyvesen az *Elwesy*, Garéban a *Garey*, Boziáson a *Bozosity* és talán a *Bozay*, valamint Tótfaluban a *Totfalwy*. Bodrog megyében ugyanilyen példákat találunk Vélen (*Vely*), Csötön (*Cheothi*), Papiban (*Papi*), továbbá Nagy- és Kishetésen is (*Hethesj*, *Hethesi*).

A fenti példákhoz illeszthetőnek tűnhet első látásra a Mónosfalván élő *Bartholomeus Monos* esete is. Mégis itt pontosan az ellenkező helyzet áll fenn, azaz nem a településnévből alakult a személynév, hanem éppen hogy Mónos Bertalan neve alapján keletkezett a *Monosfalva* elnevezés, több más *-falva*, *-háza*, *-vágása*, *-irtása* típusú helynevéinkhöz hasonlóan. Ez egyébként abból is valószínűnek látszik, hogy a településen Bertalan az egyetlen tizedfizető. (Mindezekhez lásd az 1. térképet!)

Az aktuális lakóhely nevéből képzett személynév jelensége — bár igen ritka — nem ismeretlen a kutatás előtt, erre elég csak egyetlen közismert példát, mégpedig a Heves megyei Ivádot megemlíteni, ahol szinte mindenki az *Ivádi* nevet viselte. Az ilyen nevek kialakulásával kapcsolatosan felvethető, hogy itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a faluból elköltöző és új lakóhelyén helynévi mo-

motivációjú személynévet kapó, majd később eredeti lakóhelyére visszatelepülő jobbágyok hozták magukkal vissza ezt a vezetéknevet. A feltevés azonban logikai szempontból kifogásolható, hiszen aligha van arra esély, hogy — főként a középkorban, amikor a vezetéknevek még korántsem voltak megszilárdulva, és akár többször is nevet válthatott valaki — a közösség ne látta volna el az illetőt új és jobb megkülönböztető erővel bíró vezetéknevével (lásd ÁDÁM 1989: 212).

1. térkép. Az aktuális lakóhely nevéből képzett személynévek felbukkanása Szond és Bodrog környékén.

FÜLÖP LÁSZLÓ a Kaposmentén elhelyezkedő Fonóval kapcsolatosan szembe-sült ehhez hasonló esettel (1989, 1990: 22, 64). Az elpusztult, de 1715-ben újra-

telepített faluba szerinte a visszaköltözők hozták magukkal a *Fonai* vezetéknevet, amely így később dominánssá vált a helyi lakosság körében: ennek köszönhetően pedig az 1738 és 1900 között fennmaradó 1670 személynév közül nem kevesebb, mint 373 *Fonai* volt.

Véleményünk szerint azonban bácsi és bodrogi példáink kialakulásának egészen más tényező áll a háttérben, ez pedig a térséget érintő nagyarányú migráció, azaz a máshonnan betelepődők nagy száma volt. Első lépésként mindenképpen meg kell említeni, hogy az érintett falvak nem szétszórtan helyezkednek el a két megyében, hanem nagyjából, egy-két kivételt leszámítva két tömbbe rendeződve: Bodrog mezőváros mellett, valamint Szond és Fonó mezővárosok közelében.

Szintén sokatmondó információkkal gazdagodunk, ha az adott települések névanyagát vesszük vizsgálat alá. A helynévi eredetű személynéveknek a tizedjegyzékben megmutatkozó aránya ugyanis az érintett falvakban szinte mindig nagyobb, mint amit a megye vagy a tizedkerületek arányával kapcsolatosan tapasztaltunk. Ökon például a 22 személynévből 4 helynévi eredetű volt, míg ez az arány Bajkodon 32/7, Báncsán 105/27, Ölyvesen 4/2, Garén 21/7, Tótfaluban 5/1, Boziáson 6/2, Kishetésen 43/10, Csötön 12/5, s csupán Vélen, Papiban és Nagyhetésen alacsonyabb annál.

A fentiek tükrében a helyzet eléggé egyértelműnek tűnik: a jelentős számú bevándorló jobbágyságot felszívó, a fenti mezővárosok által meghatározott környékeken olyan nagy lehetett a máshonnan beköltözők aránya, hogy a helyi népesség ezzel a névadási móddal igyekezett magát megkülönböztetni a nem helyi származású, beköltözött egyénektől. A vezetéknevek tehát első látásra talán különös módon mégiscsak volt megfelelő identifikáló ereje.

Bár az imént még arra a megállapításra jutottunk, hogy Fonó Szondhoz képest kevésbé jelentős befogadóhelye volt a bevándorló jobbágyságnak, térképünk alapján mégiscsak azzal szembesülünk, hogy az említett települések egy része nem Bodrog, hanem inkább Fonó szomszédságában helyezkedik el. Az elmentmondás azonban csak látszólagos. A Fonó környéki területen ugyanis a beköltözők általában nem szórtan telepedtek le nagyobb számban, hanem csak néhány településen, így Ökon, Tótfaluban, Ölyvesen, illetve Garén. Úgy is mondhatnánk, hogy a beköltözők az új lakóhely kiválasztásakor jobban preferálták a falvakat a többinél.

5. Azt, hogy a térség jobbágyságának migrációja milyen irányban is zajlott pontosan, azaz a népességmozgásban milyen tendenciák érvényesültek, jól áttekinthető az alábbi táblázatok alapján, melyek azt mutatják, hogy az egyes megyékből hány beköltözőre van adatunk a tizedjegyzék falvaiban. Melyek azok a főbb következtetések, amelyek ezen megyék kapcsolatát jellemzik?

Származási hely (megye)	Beköltözők száma (fő)	%
Baranya	26	37,68
Bács	20	28,98
Valkó	10	14,49
Somogy	4	5,79
Tolna	3	4,34
Temes	2	2,89
Csongrád	2	2,89
Szerém	1	1,44
Zala	1	1,44

1. ábra. A Bodrog megyébe költöző jobbágyok származási helyei az azonosított helynevek alapján.

Származási hely (megye)	Beköltözők száma (fő)	%
Valkó	19	25,33
Baranya	18	24,00
Bodrog	18	24,00
Szerém	7	9,33
Csanád	3	4,00
Csongrád	3	4,00
Somogy	3	4,00
Pozsega	2	2,66
Tolna	1	1,33
Zala	1	1,33

2. ábra. A Bács megyébe költöző jobbágyok származási helyei az azonosított helynevek alapján.

1. Bács és Bodrog megye között állandó és aránylag intenzívnek tűnő migráció valósult meg, azaz nagyjából egyenlő mértékben telepedett át a népesség egyik megyéből a másikba.

2. Mind Bodrog, mind Bács esetében a népességet felszívó erő főként dél, illetve nyugat felé érvényesült, a Duna jobb partján elhelyezkedő baranyai területek irányába.

3. Figyelemre méltó, hogy észak felől (az élénk Bodrog–Bács kapcsolattól eltekintve) milyen jelentéktelen volt az érintett megyékbe történő betelepedés. Igaz ez a néhány adattal bíró Csanád és Csongrád megyére, de főleg Pestre és Soltra, amely megyékből történő beköltözésre vonatkozóan egyetlen személynévünk sem maradt fenn a tizedjegyzék általunk vizsgált anyagában.

4. Bodrog és Bács nagyjából hasonló területekről fogadott be telepeseket. A mutatkozó árnyalatnyi különbség főként a két megye földrajzi elhelyezkedésének köszönhető: Bács megyébe több délvidéki és kevesebb baranyai származású egyén költözött, míg Bodrogra ennek éppen az ellenkezője volt igaz.

Elemzett névanyagunk alapján arra a módszertani jellegű kérdésre is megpróbálunk választ keresni, hogy a személynévet mikor képezték megye-, terület-

vagy víznévből, és mikor alakult át maga a településnév *-i* képzővel vagy pusztá helynév formájában vezetéknevvé. A nyelvészek körében ugyanis elterjedt az a feltételezés, hogy a dolog összefügg az előző és az új lakóhely közötti távolsággal: azaz, ha az adott települést jól ismerték, mivel az nem feküdt túl távol az új lakóhelytől, esetleg országosan is ismert hely, *civitas* vagy püspöki székhely volt, akkor az illetőt annak pontos nevével megnevezve is információ tartalommal bírt a vezetéknev a közösség számára, ellenben ha egy távolabbi és jelentéktelen településről volt szó, akkor nem volt értelme pontosan megnevezni, hiszen a falubeliek számára a hely ismeretlensége miatt ez teljességgel lényegtelen információ volt. Ilyenkor került sor a kevésbé precíz, általában terület és megye nevéből képzett személynevek alkalmazására.

E nevek közül mind a két megyében felbukkan a *Somogyi* és a *Zalai* vezetéknev. Bácsban ezek mellett a *Sárközi*, *Pozsgai*, *Felföldi*, *Szávai*, *Tiszai* és a *Moldvai*, míg Bodrogban a *Temes* (puszta helynévként) sorolható abba a kategóriába, amely a fenti logikának megfelel. Az *Erdélyi* vezetéknev — ami szintén mindkét megyében felbukkan — is beleillik a sorba, bár e névvel kapcsolatosan a közszói eredet lehetősége is felmerült már (PAPP 1960).

Megválaszolható kérdéseket vet fel ugyanakkor az ilyen típusú elnevezés akkor, ha a személynév alapjául szolgáló megyenév a közelben lévő, esetleg konkrétan a szomszédos megyékre vonatkozik. Ilyen például a *Baranya(i)* Bodrogban, de a közvetlenül nem határos Bácsban is, ahová egyébként a fenti táblázatok alapján nagy számban érkeztek baranyaiak, s így a két megye kapcsolatát alapvetően szorosnak lehet nevezni.

Ezzel a névvel összefüggésben két tényezőt kell megemlíteni. Az egyik az, hogy Baranya a vizsgált két megyénél jóval sűrűbb településhálózattal rendelkező terület volt, azaz a falvak nagy száma miatt a kis távolság ellenére is lehetett számos, a névadó közösség számára teljesen ismeretlen származási hely, ami pedig könnyen eredményezhette a névadás ilyen módját. A másik fontos tényező pedig az, hogy a fentebb már kifejtett, dunai átkelőhelyekkel kapcsolatos gondolatsornak megfelelően, a Duna átkelőhelyet nélkülöző folyószakaszának közelében fekvő bácsi vagy bodrogi települések lakói számára a túlpárt a kis távolság ellenére is ismeretlen terület lehetett, oda csak nagyobb kerülővel, a révhelyek felkeresésével lehetett eljutni. Ez megfelelő magyarázatot nyújt a *Szerémi* (Bácsban) és a *Valka(i)* (mindkét megyében) elnevezések létezésére is. Bár hozzá kell tennünk, hogy utóbbi esetben nem lehet tudni, hogy valóban a megye nevéből avagy magáról Valkóvár településről szolgáltat-e az adott személynév információt a számunkra.

Ami a településnévből képzett személyneveket illeti, úgy tűnik, hogy előfordulásuk szintén megerősíti a fenti névadási logika létezését. A legtöbb esetben ugyanis a származási- és a lakóhely közötti távolság nem több mint 60–80 km, sőt sokkal inkább az a jellemző, hogy csupán néhány 10 km-t tesz ki. Hogy pár

példát is említsünk, a bácsi Batatótfalu személynevei alapján a származási helyek a következők voltak: Büdiszentmiklós – 15 km, Garé – 16 km, Csika – 25 km, illetve Kassa (puszta helynévként); Erdőmegyen: Csika – 19 km, Hernye – 28 km és Pest (nyilván az ugyanebben a megyében elhelyezkedő mezővárosról lehet szó) – 44 km; Bajkodon: Telek – 18 km, Rég – 27 km, Báta – 62 km, Bocsár – 88 km, illetve ide tartozik még a *Felföldi* és a kétes lokalizálású, esetleg apanévi eredetű *Ferenci* vezetéknev (RMCsSz. 361–2); a bodrogi Kisküllődön: Csót – 5 km, Udvard – 6 km, Szőlős – 7 km, Sár – 8 km; Geszten: Halmos – 15 km, Dál – 38 km és Csepes – 58 km.

Ennyi példa felsorolása alapján is érzékelhető, hogy az ilyen típusú elnevezések mögött valóban aránylag közelebb, a jobbágyság számára „belátható” távolságon belül elhelyezkedő településeket kell keresnünk. Ez persze nem jelenti azt, hogy az azonosított származási helyek között nem találunk olyanokat, amelyek mintegy a szabályt erősítő kivételként is értékelhetők. Természetesen alábbi adatainkkal kapcsolatosan is úgy jártunk el, hogy a lehető legközelebb fekvő valószínű származási helyet vettük csak figyelembe. A nagy távolság ilyen esetekben ezért is igazán figyelemre méltó. Ilyen, igen távol eső, kibocsátó település volt például az egyik falkomári jobbágy nevében szereplő, valószínűleg a már említett somogyi Szócsénnyel azonos *Zechen* (165 km), a Császlón felbukkanó Dóc (128 km), a Vízmellékiszákán szereplő Paks (101 km), a Csótön talált Kamanc (105 km) vagy a bodrogi Gergelyiben szintén Paks (111 km).

Ha ennél is távolabbi helyekről van szó, akkor azok bizonyosan országosan ismert városok voltak, így például a vizsgált tizedjegyzékben Buda (puszta helynévi és *-i* képzős formában is), Szeged, valamint Kassa. Erre egyébként jó analógiaként szolgál a középkori Zemplén vármegye és szűkebb környékének mezővárosaiban fennmaradt személynévanyag is (GULYÁS 2007), amelyből nagyjából ugyanezt a következtetést lehet leszűrni. Az Újhely, Patak, Tállya, Tolcsva, Gönc, Lelesz, Szikszó és Újlak mezővárosokban gyűjtött középkori helynévi eredetű vezetéknevek a következő, távolabb fekvő településneveket takarják: Buda (puszta helynévként), Várad, Pest, Kassa, Ungvár és Vác, illetve a megye-nevek közül a Sáros és a Szerém (*Zeremi* formában). Látható, hogy a lista ugyanazt a jelenséget mutatja, mint amit Bács és Bodrog megyei anyagunk vizsgálatánál is tapasztaltunk: az érintett területtől messzebb elhelyezkedő névadó városok általában országosan is jól ismert kereskedővárosok vagy egyházi központok voltak.

Az egyes falvakban és mezővárosokban azonosított származási helyek arra is alkalmasak, hogy a vonzáskörzetükre — vagyis ebben az esetben a jobbágyságra gyakorolt „szívóhatás” távolságára — vonatkozó következtetéseket vonjunk le belőlük. Ha megnézzük az egyes településekre bevándorlók eredeti lakhelyének távolságát, és ezeket átlagoljuk, akkor — minden hibalehetőséggel együtt — egyfajta, az említett vonzáskörzetet jellemző számszerű adatot kaphatunk. Ter-

mésztesen ebből a vizsgálatból a tájegység- és ehhez hasonló elnevezéseket ki kell, hogy vegyük, tehát csak a konkrétan megemlített helynevek használhatók fel ebben az eljárásban.

Elsőként nézzünk néhány falutelepülést! Bácsból Börcsök-Hörcsök esetében ez az érték 39,3 km, Falkomáron 65,2 km, Császlón 42 km, Mindszenten 25 km, a bodrogi Répásszentkirályon 61,5 km, Nagyhetésen pedig 35 km. Jellemzőbb lehet a fentieknél a Bács megyei Bánca eredménye, ugyanis szerencsés módon innen tíz olyan adatunk is van, amely távolságra utal. Ezek alapján a település vonzáskörzete 20,5 km volt. A Bodrog megyében található 12 ilyen személynévi adatot szolgáló Tótfalu ugyanakkor 28,5 km-es vonzáskörzettel rendelkezett e módszer eredménye alapján.

Most vessük össze ezeket néhány mezőváros adataival! Bodrog mezővárosnál, ahol 15 azonosított helynévi eredetű személynévvel találkoztunk, ez az érték 29,1 km, a 6 hasonló adattal bíró Apáti mezővárosnál pedig 26,5 km. Összevet-hetjük még — az értékek megerősítése érdekében — ezeket az eredményeket a zempléni Patak mezőváros hasonló adataival is. Az összesen 10, személynévben szereplő adatot átlagolva ott 22,6 km-es vonzáskörzetet kapunk.

Feltűnő, hogy a mezővárosokkal kapcsolatosan nyert adatok egyáltalán nem tükrözik azt a falvakkal szembeni fölényt, amely a mezővárosok kiemelkedő gazdasági és társadalmi szerepe alapján méltán elvárható lenne. Ennek oka pedig az lehet, hogy a mezővárosokkal kapcsolatos adatok kissé torzítanak. Közvetlen környékükön ugyanis általában szinte nincs is olyan falu, ahonnan legalább egy beköltözővel ne találkoznánk a lakosaik között, azaz az átlagot a mezőváros közelében található településekről beköltözők húzzák le ilyen mértékben. Ráadásul a falvakkal kapcsolatos személynéveink általában jóval kisebb számban maradtak csak fenn, s így egy-egy távolabbi származást mutató személynév — amelyből egyébként a mezővárosokban is több előfordul — nagymértékben fölfelé módosítja ezt az értéket.

Mégis, ha a nagyjából legalább 10 azonosítható származási helyre vonatkozó adattal rendelkező településeinket — Báncsát, Tótfalut, Bodrogot és idegenként a zempléni Patakot — vesszük csak figyelembe, akkor megállapítható, hogy a jobbágyok általában csupán 20–30 km-es távolságon belül költözködtek. Ezt az értéket persze növelheti, ha valamely speciális természetföldrajzi tényező, gazdasági-társadalmi jellegzetesség vagy — mint a mi helyzetünkben a Délvidéken tapasztalható háborús pusztítások — intenzív, a térséget érintő katonai tevékenység figyelhető meg.

Összességében a fenti gondolatsor alapján megállapítható, hogy a helynévből képzett vezetéknevek és alapvetően a személynévek történettudományi felhasználása csak akkor vezethet megbízható eredményre, ha nem csupán kiragadott példák alapján próbálunk általánosító jellegű következtetéseket levonni a segítségükkel, hanem lehetőség szerint minél nagyobb számú adatot veszünk statisztiz-

तिकai módszerek alkalmazásával vizsgálat alá, és ezeket következetesen, szigorúan meghatározott metodika segítségével próbáljuk meg elemezni.

Irodalom

- ÁDÁM IMRE (1989), Földrajzi nevekre utaló vezetéknevek Szabolcs megyében a 16. században. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 183. sz. Bp. 212–4.
- BARABÁS JENŐ (1981), Tájszemlélet és az etnikai kép tükröződése a 16. századi személynévokban. In: *Név és társadalom*. Szerk. HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE. MNyTK. 160. sz. Bp. 41–2.
- BARABÁS JENŐ (1993), A településnevekből képzett családnevek történeti háttéréhez. *NÉ* 15: 31–3.
- BÁRCZI GÉZA (1956), A magyar személynév 16. századi történetéhez. *MNy*. 52: 144–57.
- BENDA KÁLMÁN (1970), A hajdúk eredetének meghatározása a családnevek alapján. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. NytudÉrt. 70. sz. Bp. 193–6.
- BURA LÁSZLÓ (1997), Név — etnikum — származási hely. Szatmárnémeti 1610–1852 közötti diáknevei alapján. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. sz. Bp. I, 59–63.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III.*, V. Bp., 1890–1913.
- DL. = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár.
- ENGEL PÁL (1995), Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből. *Történelmi Szemle* 37: 353–65.
- ENGEL PÁL (2000), A török dúlások hatása a népeiségre: Valkó megye példája. *Századok* 134: 267–321.
- ENGEL PÁL (2001), *Magyarország a középkor végén*. CD-ROM. MTA Történettudományi Intézet. Bp.
- ENGEL PÁL–FEHÉRTÓI KATALIN (1996), Egy 1525. évi bácskai jobbágynévsor családnevei. *MNy*. 92: 242–6.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1968), Egy XIV. századi nagybirtok jobbágyainak személynévanyaga. *MNy*. 64: 317–31.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1969), *A XIV. századi magyar megkülönböztető nevek*. NytudÉrt. 68. sz. Bp.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1973, 1975), Helynevek mint családnevek *de praepositio* vagy *-i képző* nélkül. *MNy*. 69: 197–203; 71: 113–7.
- FEHÉRTÓI KATALIN (1976), A XIV–XV. századi jobbágynevekről. *MNy*. 72: 472–6.
- FENYVESI LÁSZLÓ (1989), Kecskemét adózó férfinépeiségének személynévei (1546–1562). *MNy*. 85: 69–82.
- FÜLÖP LÁSZLÓ (1989), A Fonai vezetéknev Fonóban. In: *Névtudomány és művelődéstörténet*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 183. sz. Bp. 228–30.

- FÜLÖP LÁSZLÓ (1990), *A Somogy megyei Vízmente személynevei 1722–1900*. MND. 86. sz. Bp.
- GECSÉNYI LAJOS (1976), Győr városa 1526 után. *Arrabona* 18: 195–221.
- B. GERGELY PIROSKA (1981), *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata*. NytudÉrt. 108. sz. Bp.
- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS (2007), Mezővárosi személynevek a középkori Északkelet-Magyarországról. *MNyj.* 45: 151–87.
- GYIVICSÁN ANNA (2008), Migráció és névadás. Kiskőrös és Csömör szlovák családnevei. In: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ. Bp. 361–9.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1970), A helynevek és a történettudomány. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. NytudÉrt. 70. sz. Bp. 196–200.
- JUHÁSZ DEZSŐ (1997), Tájnevek régi családneveinkben. In: *Szavak — nevek — szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Szerk. KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR. Bp. 176–81.
- KÁLMÁN BÉLA (1961), XVI. századi jobbágyneveinkhez. *MNyj.* 7: 23–43.
- KÁLMÁN BÉLA (1975), Pusztá helynevek családnévként. *MNy.* 71: 453–6.
- KUBINYI ANDRÁS (1972), Parasztok fővárosba költözése a középkor végén. *Tanulmányok Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 3: 13–45.
- KUBINYI ANDRÁS (1973), Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541–ig). In: *Budapest története II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Szerk. GEREVICH LÁSZLÓ. Bp. 9–240.
- LÉVAI BÉLA (1976), Pusztá helynév vagy családnév? *MNy.* 72: 476–7.
- MAKSAY FERENC (1960), A családnevek kialakulásához. In: *Névtudományi vizsgálatok*. Szerk. MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ. Bp. 169–71.
- OROSZ BÉLA (1973), Nyíregyháza 18. századbeli betelepítése a családnevek tükrében. *MNyj.* 19: 81–8.
- ÖRDÖG FERENC (1982), A pusztá helynévből képzett családnevek történetéhez. *Nyr.* 106: 484–6.
- ÖRDÖG FERENC (1997), Helynevekből keletkezett családnevek -i képzővel és anélkül. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY. *MNyTK.* 209. sz. Bp. I, 77–83.
- PAPP LÁSZLÓ (1960), Az *Erdei ~ Erdey* családnevek kérdéséhez. *MNy.* 56: 253–5.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Bp., 1993.
- SZABÓ ISTVÁN (1954), *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. *MNyTK.* 86. sz. Bp.
- SZABÓ LÁSZLÓ (1993, 1994), Földrajzi nevekből képzett családnevek az Őrségben. *NÉ.* 15: 284–8; 16: 70–9.
- SZÉKELY GYÖRGY (1970), Személynevek és a történettudomány. In: *Névtudományi előadások*. Szerk. KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. NytudÉrt. 70. sz. Bp. 201–8.

- C. TÓTH NORBERT (2004), Szond. Egy dél-alföldi mezőváros a középkorban. In: „*Quasi liber et pictura*”. *Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Szerk. KOVÁCS GYULA. Bp. 589–600.
- VARGA JÓZSEFNÉ (2003), Zalaiak a Rábaközben. *NÉ.* 25: 134–42.
- VIRÁG GÁBOR (1997), Családnév és telepítéstörténet. In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai*. Szerk. B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY. MNyTK. 209. sz. Bp. I, 123–7.
- VÖRÖS FERENC (2010), *Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása*. MNyTK. 235. sz. Bp.
- WEISZ BOGLÁRKA (2006), *Vámok és vámszedés az Árpád-kori Magyarországon. Történeti áttekintés, adattár*. PhD-értekezés. Kézirat. Szeged.